

Psykologi og antipsykologi i kvalitativ forskning

Anmeldelse af:

Jette Fog (2004). Med samtalen som udgangspunkt (2. reviderede udgave). København: Akademisk Forlag (270 s.)

Ian Parker (2005). Qualitative Psychology: Introducing Radical Research. Buckingham: Open University Press (130 s.)

Anmeldt af: Svend Brinkmann, ph.d.-studerende, Psykologisk Institut, Århus Universitet

Indledning

Annelise Goldstein og Lene Tanggaard har i de seneste par numre af dette nyhedsbrev præ-senteret to temmelig forskellige opfattelser af, hvad den gode kvalitative forsker bør gøre og kunne. Goldstein lagde ud i nr. 35 med at argumentere for, at det kvalitative forskningsinter-view skulle ses som en kombination af teori, teknik og selv-forståelse. Forskeren skal altså ikke blot have kendskab til teorier om det undersøgte fænomen eller mestre en interviewtek-nik. For at blive en god interviewer skal man tillige lære at vende opmærksomheden mod egne reaktioner i interviewsituationen, og anskue disse som en kilde til vigtig viden, snarere end som subjektiv fejlkilde. I lighed med den gode psykoterapeut, så kender den gode inter-viewer sig selv og sine reaktionsmønstre, og bruger disse aktivt og positivt.

Tanggaard svarede i det følgende nr. 36, at det vil være mere frugtbart for forskeren at vende opmærksomheden mod interviewet som praksis, som en specifik kulturel og social situation, frem for mod egne følelser og reaktioner. Tanggaard søger alternativer til det, hun kalder "den individuelle, terapeutiske tilgang" til interviewet, og hævder, at det er vigtigere at forstå, hvordan subjektivitet produceres i selveinterviewsituationen, end det er, at klargøre sine subjektive følelser og ubevidste lag på forhånd. I modsætning til Goldsteins inspiration fra psykoterapien, henter Tanggaard sin inspiration i antropologisk og etnografisk feltforskning, der også er tvunget til at medtænke forskerens indflydelse på forskningsfeltet for at opnå gyl-dig viden.

I det følgende vil jeg omtale to nye bøger, som placerer sig klart i hver af de lejre, som Gold-steins og Tanggaards argumenter repræsenterer: Jette Fogs Med samtalen som udgangspunkt (MSU), der er en revideret version af den ti år gamle førsteudgave, hører klart hjemme i den psykologiske lejr,

hvor forskerens selv opfattes som centralt undersøgelsesinstrument, der skal stemmes før brugen, som Fog formulerer det (MSU:42). Fog er en erfaren kvalitativ forsker og psykoterapeut, og det præger hendes fremstilling, der ligger nær Goldsteins: "Forskeren skal altså undersøge egne fordomme og følelser i forbindelse med interview og analyse for at få dem inddraget og klargjort som de produktionsbetingelser, de er." (MSU:192).

Den anden bog er Ian Parkers *Qualitative Psychology: Introducing Radical Research* (QP). Parker er også psykolog, men hans tilgang til forskning er på mange måder radikalt antipsykologisk. Parker omtaler psykologien som "et problematisk udgangspunkt" (QP:4), idet psykologien hævdes at bygge på en maskulin etos, at være del af et samfundsmæssigt overvågningsapparat, samt at være unødigt rationalistisk og individualistisk. Alt sammen noget, der, ifølge Parker, skyldes den psykologiske videnskabs sammenfletning med det kapitalistiske system. Parker advarer mod en psykologisk terapeutisering af den kvalitative forskning: "You are not being asked to delve into deep buried emotions, to tell us about the things you feel as you do the work, for that will not really help the reader know more about what is going on. Still less are you expected to confess secrets about your own background; that might be an interesting therapeutic exercise for yourself, but it really is of little interest to someone trying to make use of your research" (QP:26).

I det følgende omtales de to bøger først enkeltvis, hvorefter jeg skitserer nogle centrale forskelle mellem de anbefalede tilgange. Jeg omtaler dem som henholdsvis en psykologisk og en antipsykologisk tilgang, hvilket naturligvis er en forsimpning, eftersom Fog selvfølgelig medgiver, at der er mere på spil i interviews, end det "psykologien" kan fange, og Parker på sin side anerkender, at psykologiske forståelsesformer kan have en vis berettigelse. Nok så vigtigt omtaler jeg også nogle af de fællestræk, der trods alt er mellem Fogs og Parkers bøger.

Med samtalen som udgangspunkt

Jette Fogs læserskare, hvortil anmelderen hører, vil ikke blive skuffet over den reviderede udgave af *Med samtalen som udgangspunkt*. Fog har sin særegne stil, der kun er blevet finere og mere sofistikeret i andenudgaven. Det gøres klart allerede i introduktionen, at det ikke er en manual, man sidder med i hånden. Det er altså ikke primært en bog om interviewteknik, men en bog om interviewet som en mellemmenneskelig proces "der er reguleret af de psykologikker, som i øvrigt er virksomme i og blandt mennesker." (MSU:7). Det er altså en bog om interviewets psykologi. Det er dog ikke den traditionelle psykologiske sterile stil, der præger fremstillingen, for pointerne udfoldes gennem præcise fænomenologiske beskrivelser, overvejende holdt i dagligdagens levende sprog, der får virkelighedens nuancer frem. At læse bogen har mere karakter af en dannelsesrejse, end den "køgebogslæsning" som præger megen litteratur om kvalitativ forskning.

Forskningsinterviewets formål defineres på s. 11 som det "at få fat i de betydninger, som personer, ting og forhold har for interviewpersonen, og/eller afdække de betydninger, som han ser i sin egen måde at forvalte sit liv og sine betingelser på." Dette er en klassisk fænomenologisk forståelse af

det kvalitative forskningsinterview, der bevæger sig i et livsverdensperspektiv. At forstå interviewpersonens livsverden er forskellig fra naturvidenskabens forklaringer. Interviewforskeren står ikke udenfor, og overfor, en verden som kan kontrolleres og eksperimenteres med. Eller bedre: hvis livsverdenen kontrolleres og eksperimenteres med, så er det ikke længere personens livsverden, som man kommer i kontakt med, men en kunstig social situation.

At forstå interviewpersonen vil for Fog sige at være i empatisk kontakt med vedkommende. Empati skal her ikke forstås ud fra en subjekt-objekt-splittelse, som bl.a. findes i humanistisk psykologi, og som kritiseres af Fog (MSU:64). Billedet af mennesket er her et, hvor vi hver især forestilles at være spærret inde i vore egne, private verdener, og kun via et magisk "empatisk spring" (MSU:65) kan komme i kontakt med den anden persons indre. I stedet for dette subjektivistiske perspektiv hævder Fog, at vi er aktører i en offentlig, social verden, hvor vi orienterer os ud fra fælles betydninger. Vi deler alment menneskelige og konkret samfunds-mæssige egenskaber, og empatisk forståelse er den helt selvfølgelige og hverdagslige proces, hvor vi åbent erkender den anden gennem genkendelse (MSU:68). Denne form for empatisk forståelse rummer elementer af både intuitive, perceptuelle og kognitive processer (MSU:69), og indbefatter at være i kontakt med sig selv og den anden. Fog sætter det efter min mening på spidsen, når hun hævder, at "Så længe interviewer er i kontakt, med sig selv og den anden, kan der faktisk ikke ske noget, der kan invalidere interviewet." (MSU:46). Evnen til at være i kontakt og til empatisk forståelse har alle mennesker i en vis udstrækning, men evnen er særligt kultiveret hos den dygtige kvalitative forsker, ligesom hos den dygtige psykoterapeut.

Fog er dog omhyggelig med at påpege forskellene mellem forskning og terapi. I psykoterapi er det terapeuten, der hjælper personen, fx med at lære sig selv bedre at kende. I forskning er det omvendt, for her hjælper interviewpersonen forskeren (MSU:215). Hvis man som psykologisk forsker (mis-)bruger sine terapeutiske færdigheder til at trænge gennem interviewpersonens forsvarsmekanismer, så er man på tynd is, etisk set. Så benytter man det, Fog kalder den Trojanske hest, og forfører til en åbenhed, som interviewpersonen måske ikke er interesseret i. Analysen af denne etiske problemstilling er noget af det bedste i bogen, og derfor undrer det også lidt, at Fog insisterer på, at den magtmæssige relation mellem forsker og interviewperson er symmetrisk: "Der er i udgangspunktet ikke, som f.eks. i den omtalte klient-sagsbehandler-samtale eller i en ansættelsessamtale eller et forhør, en skæv fordeling af magt og en systematisk fordeling af, hvem der kan kræve svar, og hvem der ikke kan, eller hvem der kan bruge indirekte midler, og hvem der ikke kan." (MSU:215). Dette er muligvis sandt i formel juridisk forstand, men i praksis kan det indvendes, at det er forskeren, der spørger, og interviewpersonen, der svarer. Det er forskeren, der har en dagsorden med samtalen, og det er ofte forskeren, der har fortolkningsmonopol.

Fogs tilgang udmærker sig ved, at den forstår interviewet som en moralsk praksis. Moral er ikke noget, som klistres på en ellers værdineutral praksis, for det mellemmenneskelige møde, som en interviewsituation er, er for Fog moralsk i sit inderste væsen. En stor del af bogen er derfor viet analyser af etiske problemstillinger i kvalitativ forskning, og det hævdes helt selvfølgeligt, og efter min mening med rette, at moral bygger på objektiv perception (MSU:233). Mennesket har ifølge

Fog en sans for, hvad situationer kræver i moralsk forstand, og denne sans bygger på, at vi kan se verden og den anden person, som de er, og ikke som vi ønsker, de skulle være. Fogs etik er dermed en Løgstrup-inspireret "mikroetik", der vedrører samtalens nødvendige moralske grund. Et påtrængende spørgsmål er imidlertid, om det også er tilstrækkeligt til at garantere en etisk forsvarlig interviewpraksis, at forskeren er i kontakt med sig selv og den anden, og at hun ikke overskrider den andens urørlighedszone? Fog inddrager ikke nogen "makroetik"; dvs. en besindelse på interviewets placering i et postmoderne, kapitalistisk forbrugersamfund (eller hvordan man nu vil karakterisere vor tid). En inddragelse af disse makrofænomener, er noget af det Tanggaard efterlyser i sit svar til Goldstein, men det er ikke hos Fog, at man finder en behandling af dette. Der er dog ansatser til en etisk forståelse, der overskrider det konkrete møde i interviewsituationen; fx når det påpeges, at en interview-person ikke har "indgået en kontrakt, som tillader en forsker at mistænkeliggøre hans ord." (MSU:248). Forskeren bør være tro mod det oprindelige møde, og ikke udnytte personens udsagn på en måde, som personen ikke vil kunne stå ved.

Qualitative Psychology

Det er imponerende, hvad Parker når omkring på de få sider i bogen Qualitative Psychology. Han indkredser først sit teoretiske udgangspunkt, som hviler på fire perspektiver: feminisme, der har lært ham, at viden ikke er det samme for de magtfulde som for de undertrykte; post-strukturalisme, særligt i Foucaults version, der har lært ham, at ingen metoder er neutrale; psykoanalyse, der ikke opfattes som havende nogen privilegeret indsigt i psykens funktions-måde, men som er vigtig, da vi ifølge Parker lever i en "psykoanalytisk kultur", hvor menne-sker forstår sig selv gennem denne diskurs. Psykoanalysen har dermed lært Parker, at al psy-kologi kan blive sand, hvis den gentages tilstrækkeligt mange gange (QP:3). Endelig marxisme, der har lært ham, at virkeligheden er historisk bestemt, og at vi kan ændre den til det bedre.

Parker er i sjælden grad politisk bevidst. Hans udgangspunkt for al forskning er: "We are always participating in the activity of either reproducing the way the world is or transforming it" (QP:10). "All research is action that works for or against power." (QP:95). Derfor advokerer han en form for "radical research", som bestemmes som følger: "Radical qualitative research is psychological research that knows from the start why and how it participates in the world and then remains true to what happens there." (QP:10). Radikaliteten består altså i at lade den politiske normativitet være styrende for forskningen. Vi skal ikke rense vores forskning for politiske værdier, da det i sig selv er en politisk dagsorden at kræve "objektiv og neutral forskning". Konsekvensen er en omfattende og næsten hyperbolsk skepsis over for alt bestående. Fx siges det i et kapitel om etnografisk forskning, at "we need to treat every representation of a community, whether it comes from the outside or the inside, with suspicion. The task is to show how a community fabricates images of itself in such a way as to conceal conflicts" (QP:28). Der er et bestandigt fokus på konflikter, snarere end på konsensus. En indvending mod dette perspektiv er, at det aldrig vil kunne vises, at fx et fællesskab ikke indeholder en grundlæggende konflikt. Parkers konflikt-perspektiv vil aldrig kunne falsificeres, for enhver benægtelse af konflikter vil kunne blive anset for at være falsk bevidsthed eller ideologi.

Fokuseringen på konflikter gælder også i interviewforskning. Her er et grundlæggende spørgsmål til forskeren: "Are you going to try to respect the account given by someone what-ever they say, or are you going to make your disagreement with what they say clear to them in the process of doing the research?" (QP:8). Parker advokerer den sidstnævnte konfliktuelle strategi. Formålet med at interviewe er at "provoke conflict and focus on contradictions along the way." (QP: 49). Interviewet bør gøres til "a space for challenge, for contesting taken-for-granted assumptions rather than colluding with them so that 'immanent critique' is made possible throughout the course of the work." (QP:17). Dette er i diametral modsætning til Fogs insisteren på respekt og empati i interviewsituationen, og til hendes betoning af ikke at mis-tæneliggøre interviewpersonernes ord. Ifølge Parker bør vi ikke "reducere forskningen til empati og respekt", som han siger: "Because quantitative psychologists have often been so sure and strident in telling people how they behave and think, it is tempting for qualitative psychologists to shrink back and refuse to say anything at all that will be contentious. This is the worst and most useless logical endpoint of the role of the researcher that rests on well-intentioned but mistaken attempts to reduce the research relationship to empathy and respect." (QP: 7). Ved at begrebsliggøre interviewet som en konfliktzone, bliver det "an encounter that reveals patterns of power and creative refusal of a set research agenda." (QP:41). Hvis interviewpersonerne på kreativ vis går imod forskerens dagsorden, så bør man spidse blyanten, for netop i de tilfælde vil der komme interessante "data" på bordet, hævder Parker.

Parker kommer som sagt langt omkring, og har små kapitler om etik, refleksivitet, etnografi, interviews, narrativer, diskurs, psykoanalyse, aktionsforskning, kriterier for god forskning samt afrapportering. Der er i sagens natur ingen tilbundsgående behandling af disse emner, men en kort, frisk og provokerende behandling af dem alle. I alle kapitler er der noget at tænke over. Fx lærte jeg af etik-kapitlet, at den næsten automatiserede formulering i kvalitativ forskning, henvendt til interviewpersonen, "vi garanterer dig fuld anonymitet", ofte blot fungerer som middel til at fratage interviewpersonerne deres stemme i fortolkningen og valide-ringen af interviewet. Det kan være det mest magelige for forskerne, hvis de efter interviewet ikke risikerer indvendinger fra de besværlige interviewpersoner. Parkers pointe er ikke blot, at det er uetisk at fratage folk en stemme i fortolkningen af deres livssituation, men også at der vil komme mere interessant viden frem, hvis interviewpersonerne "provokeres" til at respondere.

Parker finder fire potentielle faldgruber i interviewforskning (QP:51): (1) Man hævder at have etableret kontakt ('rapport'). Ifølge Parker er enhver redegørelse for interviewet ensidig, og selv om man selv er overbevist om kontaktens kvalitet, så kan det være, man tager fejl. Det er den producerede teksts kvalitet, og ikke kontaktens, der er afgørende. (2) Man hævder, at interviewpersonerne fortalte den virkelige historie. Ifølge Parker er der ingen "virkelige historier", for historier fortælles altid for et bestemt publikum, og man bør snarere interessere sig for, hvorfor historien fik den form, den gjorde, end søge en bestemt type autenticitet. (3) Man hævder at have fået noget vigtig information. Ifølge Parker skal et interview ikke fremdrage information (i modsætning til fx et forhør), men snarere påpege forskelle mellem former for information (diskurser) og deres konsekvenser. (4) Man bruger interviewet til at beskrive no-gens 'oplevelser'. Parker bryder radikalt med den fænomenologiske tradition, og betoner, at oplevelser altid, i hvert fald i interviews, videregives i sproglig form. Så hvad man får gennem interviews, er forklaringer, redegørelser og beretninger, og ikke oplevelser. Derfor er der heller ingen "resultater" i kvalitativ

forskning, hævder Parker (QP:112). Der er ingen endelig sandhed om interviewpersonernes oplevelser, og vi bør erstatte "resultater" med "analyser": en serie af fortolkninger, der er åben for modsigelser.

Fællestræk og forskelle

Det er vigtigt at være opmærksom på de mange fællestræk mellem Fogs og Parkers perspekti-ver. Begge tager etik og magt alvorligt i kvalitativ forskning. Disse fænomener tematiseres løbende af begge, og selv om de ofte er uenige i konklusionerne, så er de enige om, at tema-erne er vigtige, og at de bør tænkes ind i enhver form for kvalitativ forskning. Begge pointerer endvidere vigtigheden af et solidt teoretisk fundament i kvalitativ forskning. Der er ingen illu-sion om, at man som forsker naivt kan møde verden, som den er, eller induktivt bygge sin forståelse op som i grounded theory (Parker har flere små, underholdende bokse i teksten; én med titlen "Beware grounded theory" (QP:43), hvor han fuldstændig underminerer grundan-tagelserne i grounded theory). Desuden er begge optaget af refleksivitet; dvs. de måder, hvorpå forskerens selv eller subjektivitet spiller med i forskningen. Igen er det dog på for-skellige måder: Fog taler om selvransagelse som forberedelse til forskningsprocessen: at rette blikket "indad mod mig selv, mod de umiddelbare og ikke-reflekterede betydninger, som sa-gen har for mig, og som på den ene eller anden måde berører mig." (MSU:16). Parker er her-overfor ikke optaget af "det personlige", men forstår refleksivitet institutionelt, dvs. ud fra hvordan man som forsker nødvendigvis er institutionelt positioneret i en forskningspraksis (QP:19). Det er ikke forskerens selv, der skal ransages, ifølge Parker, men forskerens institu-tionelle position. Det ses meget klart, hvordan Goldsteins forståelse hænger sammen med Fogs, og Tanggaards med Parkers.

Efter min mening bør den kvalitative forsker læse både Fogs bog og Parkers bog. Ikke blot for at få kontrasterende syn præsenteret som en form for intellektuel øvelse, men fordi et in-terview både har psyko-logiske, diskursive, politiske og moralske elementer. Interviewet er både et mellemmenneskeligt møde, der fordrer bestemte ting af interviewer (Fog), men også et bestemt socialt arrangement, som i stigende grad udbredes i den vestlige bekendelses-kultur (Parker). Forskning er både drevet af personlige ønsker og motiver, som må ransages (Fog), men også af forskerens institutionelle position (Parker). Der er ingen universelle løs-ninger angående hensynet til respekt for interviewpersonens integritet (Fog) versus hensynet til ny viden gennem konflikt og modsigelser (Parker). Hvor Fogs bog er baseret på en sensitiv fænomenologisk forståelse af interviewet, er Parkers baseret på en mere "brutal", maskulin konfliktopfattelse. Men for at forstå, at der overhovedet kan være et dilemma mellem disse måder at anskue interviewet på, er det nødvendigt at kende begge sider.

Hvis man kender "det andet perspektiv", er det lettere at få øje på begrænsningerne ved sit eget. Begrænsningen ved Fogs fænomenologi er, at ikke alle etiske problemer i interview-forskning er mikroetiske. I forbrugerforskning kan man skabe kontakt, være empatisk og give interviewpersonen en god oplevelse, og alligevel skabe viden, der kan bruges til manipulation af den selv samme person. Desuden er der meget lidt fokus på, hvordan interviewsituationen i sig selv strukturerer forskerens og interviewpersonens subjektivitet. For at forstå disse og lig-nende problemer må man

inddrage en forståelse af interviewet som social praksis i en bestemt samfundsmæssig kontekst. Begrænsningen ved Parkers radikalisme er dels den bestandige in-sisteren på politisering. Selvfølgelig er al forskning "politisk" i en grundlæggende forstand, men der kan vel ofte være god grund til at sætte politiske dagsordener i parentes, og blot af-dække fænomenerne, som de forekommer? Fx hvis vi vil vide, hvordan det er at leve med kræft. Her er det ikke til megen gavn at få at vide, at man enten er for det eller imod det bestå-ende i sin forskning! Parkers retorik nærmer sig her George Bushs. Dels, og i forlængelse heraf, hører vi hos Parker meget lidt om den grundlæggende politiske dagsorden, som forskning skal drives af. Hvis vi tager alvorligt, at forskningen skal være samfundsforandrende, så må vi have nogle bud på retningen, i hvilken forandringen skal gå, for at vi kan diskutere dem. Det er næppe tilstrækkeligt at læne sig op ad en vedvarende "mistankens hermeneutik", som advokeret af Parker. I en verden, hvor ethvert normativt (etisk, politisk, æstetisk) udsagn kan dekonstrueres og mistænkeliggøres, kan der efter min mening være god grund til at begynde med den betingelsesløse etiske fordring, som findes i mellem menneskelige møder, og som med rette pointeres af Fog som samtalsgrund. Om man så skal forblive ved det nærhedsetiske perspektiv er en anden sag.